

# Postavení slovo tvorby v hierarchii lingvistických disciplín

- Slovo tvorba je jazykovědná disciplína na pomezí - lexikologie a formální morfologie
- Kromě toho má vztah i k dalším disciplínám (syntax a sémantika).

# SLOVOTVORBA

gramatická disciplína, která se zabývá jednak procesem tvoření slov na základě slov již existujících z hlediska způsobů a postupů (**hledisko genetické**), jednak formou, významem a fungováním výsledků těchto procesů (**hledisko funkční**).

# Hledisko genetické a funkční

- Genetické hledisko – od již existujících slov lze tvořit slova nová.
- Funkční hledisko – nově vzniklá slova mají jistou formu (složena z růz. morfů) jsou nositeli nového významu (odvoditelného z významu slov základových a přísl. kombinace s formantem) a plní jisté funkce (pojmenovávají novou skutečnost).

# Problematika tvoření slov souvisí

**pravidelností a povahou formálních postupů s oblastí morfologie, morfonologie a syntaxe**

**povahou významových proměn a jejich využití s obory lexikologie, sémantiky (sémaziologie) a pragmatiky**

# Formální morfologie

- Morfologie v užším slova smyslu – sémantická morfologie (nauka o SD a GK) a formální morfologie (nauka o flexi)
- Slovo tvorba – kombinace různých typů morfů

# Formální morfologie a slovtvorba

## **TZ/TF a SZ/ST**

- FM – kombinace tvarotvorný  
základ+formant

škol-a, -y, -e, -u, -ou, ...

školník-0, -a, -u, -ovi, -em, ...

- Slovtvorba – kombinace slovtvorný  
základ+formant

škol-ník-0, ...

škol-k-a, ...

# Vztah k lexikologii

- Lexikologie – obohacování SZ
- Slovo tvorba – rozšiřování SZ jistým způsobem, a sice vytvářením nových pojmenování kombinací morfů

# Obohacování slovní zásoby

- Gramaticky - slovotvorně
- Negramaticky – víceslovná pojmenování
- Přenos významů (metafora – přenos významu na základě vnější podobnosti, metonymie – přenos významu na základě vnitřní podobnosti, synekdocha – část za celek/celek za část)
- Přejímky z jiných jazyků



# Vztah k dalším disciplínám

- Od vztahu k lexikologii (zkoumá lexikum – SZ) – se odvíjí vztah k lexikální onomaziologii (vědě o pojmenování sledující proces od obsahu – významu k formě – výrazu) a lexikální sémaziologii (metodicky postupuje opačně od formy k obsahu).
- Součástí onomaziologie je tvoření slov.

# Onomaziologie/sémaziologie

## Sémantika

zkoumá významovou stránku všech  
jazykových jednotek (nesoucích význam,  
ne fonémů)

LEXIKÁLNÍ

ONOMAZIOLOGIE

(od významu k formě)

LEXIKÁLNÍ

SÉMAZIOLOGIE

(od formy k významu)

„letadlo“ schopné startovat svisle – vrtulník/helikoptéra) (významem slova vrtulník popř. jeho  
synonyma helikoptéra je „letadlo“ schopné startovat svisle)

# Pojem - pojmenování

- Pojmenováváme segmenty našeho vědomí - prvky reality.
- Odrazy prvků reality ve vědomí na zákl. předchozí zkušenosti a abstrakce - pojmy.
- Pojmu odpovídá v jaz. rovině pojmenování (slovo- domáci, přejaté, sousloví, věta.)

# POJMENOVÁNÍ

- V procesu pojmenování dochází k **přiřazení jazykové formy** určitému obsahu (pojmenovací akt), v důsledku čehož vzniká nová **pojmenovací jednotka**.
- V rámci promluvy dochází k pojmenovacímu aktu (buď pojmenovací jednotku tvoříme, nebo ji vybíráme z inventáře dostupných jednotek).

# Struktura pojmu

- Struktura pojmu je vždy dvojčlenná: Pojmová báze a příznak.
- Pojmová báze - pojmová třída jevu, které pojmenováváme.
- Příznak - diferencuje náš jev od ostatních jevů třídy.

# Slovotvorba a pojmenování

- Slovotvorba se zabývá skupinou pojmenování - slova utvořená (derivací - odvozováním a kompozicí skládáním).
- Spol. rysem utvoř. slov je, že souvisejí formálně a významově se slovem, od něhož jsou odvozena.

# Odvozenost slova

- Odvozenost znamená, že nově utvořené slovo lze vyložit pomocí slova základového, a to jak po stránce výrazové (FORMA), tak po stránce významové (OBSAH).

# ODVOZENOST SLOVA

- Z hlediska synchronního není možné vysvětlit jejich původ (formu a obsah) na základě příbuznosti s jiným slovem – slova neodvozená - ZNAČKOVÁ. Formu a obsah lze vysvětlit ze základového slova – slova POPISNÁ (term. V. Mathesius).

Etymologie – pomůže objasnit formální a významovou příbuznost (např. pochva/pošva – pošít -/schovat meč do pochvy)



# SLOVO ZÁKLADOVÉ

# SLOVO ODVOZENÉ

- Odvozenost znamená, že nově utvořené slovo lze vyložit pomocí slova základového.
- ŠKOLA
- školák, školník, školka, školička, školitel,
- školní, školený, proškolený, ...
- školit, doškolovat, vyškolit, ...
- školomet,

# VZTAHY VE SLOVOTVORBĚ

- MOTIVACE vztah na rovině významové:  
Slovo odvozené je MOTIVOVÁNO slovem základovém.
- FUNDACE - vztah na rovině výrazové:  
Část slova základového je součástí slova odvozeného.

# PŘÍKLADY

- Slovo škola – značkové
- Etymologicky – z latiny – schola
- Slovo *školka* je motivované slovem *škola* – významově je to „malá škola“, „vzdělávací a výchovné zařízení podobné škole pro malé děti“.
- Slovo *školka* je fundováno slovem *škola*, mají společný základ *škol-*.

Najdi slovo fundující a slovo odvozené a vysvětli jeho motivaci

Stařec – **starý** – starý člověk

Herec – **hrát** – člověk který hraje (film, divadlo)

Válec - **valit** – předmět, který se díky svému tvaru valí a používá se k úpravě povrchu valivým pohybem ...

Přemyslovec – **Přemysl** – příslušník rodu Přemysla

Praotec – **otec** – předek, zakladatel rodu

# Vysvětli jak jsou slova fundovaná motivována

Les – lesák, lesník, lesostep, lesík, lesíček, lešení, polesný, lesní, lesnický, lesácký, zalesnit

Učit – učitel, učebnice, učebna, učeň, učiliště, učený, učební učebnicový, vy-, doučovat, při-, na-, odučit

Suchý – sušička, sušák, souška, suchar, osuška, oschlý, schnout, vysychat, ...

Tam – tamní, tamější, odtam

Rok – ročník, ročenka, výročí, úrok, roční, zúročit

Dát – dar, dárek, darovaný, darovat, vy, -od, do-, za-dat

Stát – stavení, staveniště, stavba, nástavba, novostavba, stanný, postát, postavit, ...

Pět – pátý, paterý, pětkrát, pětice, pětka, patero, pětina, pětinasobný, pětinasobně

# SLOVOTVORNÝ POSTUP

- Odvozování – derivace  
(Způsob v češtině rozvinutý a významný.  
Dochází při něm ke změně morfematické stavby.)
- Skládání – kompozice  
(Způsob v češtině méně rozvinutý a méně významný.)

# DERIVACE

- PREFIXACE (nést – donést)
- DEPREFIXACE (útes – tes *básnický*)
- SUFIXACE (ryba – rybář)
- RESUFIXACE/TRANSSUFIXACE (zubař/zubák)
- REPREFIXACE/TRANSPREFIXACE (přibledlý/pobledlý)
- DESUFIXACE (nemotorný – nemotora, předstihnout – předstih, honit - hon)
- PREFIXACE+SUFIXACE (od-plevel-it, bez-práv-í)
- KRÁCENÍ (zeměpis - zeměák)
- NASTAVOVÁNÍ (velikanánánský, malilinkatý)
- PŘEKRUCOVÁNÍ (prostitutka - protistudka)
- KONVERZE - přechod od jednoho paradigmatu k jinému (mladý - mládí)

# V následujícím textu najdi slova značková a utvořená

Odhodila cigaretu, zašlápla ji a konečně mu odmítavě a energicky pokynula. Nebylo už o čem mluvit a přesně věděla, kam by s ní zajel: do kavárny venku v Haydenově parku, kde v tuhle dobu číšnice právě staví na stoly malinké vázičky s tulipány a hyacinty, uhlazuje ubrusy; kde se v tuhle dobu ještě kdesi vzadu vysává; říkával tomu tam "kavárna vzpomínek" a se svou blahosklonností tvrdil, že je "docela dobrá, i když zdaleka ne fajnová a nóbl už vůbec ne".



# V následujícím textu najdi slova značková a utvořená

Odhodila cigaretu, **zašlápla** ji a **konečně** mu **odmítavě** a **energicky** pokynula. **Nebylo** už o čem mluvit a **přesně** věděla, kam by s ní **zajel**: do **kavárny venku** v **Haydenově** parku, kde v tuhle dobu **číšnice** právě staví na stoly **malinké vázičky** s tulipány a hyacinty, **uhlazuje** *ubrusy*; kde se v tuhle dobu ještě **kdesi** vzadu **vysává**; **říkával** tomu tam "**kavárna vzpomínek**" a se svou **blahosklonností** **tvrdil**, že je "**docela** dobrá, i když **zdaleka** ne **fajnová** a **nóbl** už **vůbec** ne".

# Utvořená slova

Hodit/odhodit, šlápnout/ zašlápnout,  
konec/konečný/konečně, odmítavý/odmítavě,  
energický/energicky, kynout/pokynout, být/nebýt,  
přesný/přesně, jet/zajet, káva/kavárna,  
ven/venku, Hayden/ Haydenův ta/tahle,  
číšník/číšnice, pravý/právě, malý/malinký,  
váza/vázička, uhladit/uhlazovat, ob-rus  
<rusati/ubrus, kde/kdesi, za/vzadu, vysát/  
vysávat, říkat/říkávat, vzpomnět/vzpomínka,  
blaho – sklon/ blahosklonnost, tvrdý/tvrdit,  
celý/docela daleko/zdaleka, fajn/fajnový,  
obec/vůbec

# V textu spočítej počet slov celkem, z toho odvozených

- Počet slov celkem: 80
- Z toho odvozených: 23 (+3)
- Typ odvození: prefixace – 5 slovesa, sufixace – 6 adjektiv + 4 substantiva + 2 slovesa, prefixace + sufixace – 1 sloveso, kompozice – 1 substantivum, konverze – 4 adverbia
- Sporné případy: **negace** - nebylo, **konverze adjektivum – adverbium** přesně, **slovotvorba zájmen** - kdesi.

# KOMPOZICE

- Kombinace více slovních základů
- Kompozita vlastní (elementy skládaných slov se mění až do ztráty autonomie formy. (pořadí a poměr komponent - určující a určované)
- Kompozita nevlastní obsahují samostatné komponenty a tvoří přechod ke sdruženém pojmenování. Slova jsou spojena beze změny a dají se opět rozdělit.

# Najděte kompozita

Předehra, mezihra, výhra, Velikonoce,  
ponocný, nočňátko, soběstačný,  
sebevědomí, způsobilý, nemocnice,  
vysokoškolský, nenasytný, trojskok,  
vodopád, vodník, vodotěsný, podvod,  
vodovod, sebevražda, zplynovat,  
plynofikace, plynovod, osmák, osmistěn,  
osmička